

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЯЧИХ МІСТЕЧОК В УКРАЇНІ (20–30 РР. ХХ СТОЛІТТЯ)

HISTORIOGRAPHY OF THE RESEARCHING OF ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF ACTIVITY OF CHILDREN'S SETTLEMENTS IN UKRAINE (20–30 YEARS OF THE XX CENTURY)

Стаття присвячена історіографії дослідження наукової проблеми становлення та подальшого розвитку організаційно-педагогічних засад діяльності дитячих містечок в Україні. У статті розглядається ступінь розроблення проблематики в українській і зарубіжній педагогічній науці. Подана класифікація історіографії досліджуваної теми. Стверджується, що наявні дисертаційні роботи, архівні документи, історичні та сучасні публікації й монографії загалом дають змогу відтворити процес становлення та діяльності дитячих містечок в Україні (20–30 рр. ХХ століття). На основі аналізу наукових матеріалів виявлені основні тенденції, здобутки, прогалини та перспективи подальшого вивчення цієї проблеми.

Ключові слова: історіографія, організаційно-педагогічні засади, дитячі містечка, 20–30 рр. ХХ століття.

Стаття посвящена историографии исследования научной проблемы становления и дальнейшего развития принципов деятельности детских городков в Украине. В статье рассматривается степень разработки проблематики в украинской и зарубежной педагогической науке. Представлена классификация историографии исследуемой темы. Утверждается, что имеющиеся диссертационные работы, архивные доку-

менты, исторические и современные публикации и монографии в целом позволяют воспроизвести процесс становления и деятельности детских городков в Украине (20–30 гг. ХХ века). На основе анализа научных материалов выявлены основные тенденции, достижения, пробелы и перспективы дальнейшего изучения этой проблемы.

Ключевые слова: историография, организационно-педагогические основы, детские городки, 20–30 гг. ХХ века.

The article is devoted to the historiography of scientific research and further development of the foundations children's towns activity in Ukraine. The article deals with the degree of problem-solving in Ukrainian and foreign pedagogical science. The classification of historiography has done. The existing dissertation papers, archival documents, historical and contemporary publications and monographs in general give the opportunity to recreate the process of formation and activity of children's settlements in Ukraine (20–30 years of the XX century). On the basis of analysis of scientific materials, the main tendencies, achievements, gaps and prospects for further study of this problem were revealed.

Key words: historiography, organizational and pedagogical principles, children's towns, 20–30 years of the XX century.

УДК 37.091.018.32:[930.2:001.891]
(477)«192/193»

Штань О.О.,
аспірант кафедри педагогіки
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Здобуття незалежності Україною викликало зростання наукового інтересу до національного історико-педагогічного процесу, до вивчення духовної спадщини українського народу. Дослідження з історико-педагогічної історіографії є дуже важливими, адже сприяють формуванню національної самосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу наукові праці провідних учених, які аналізують історію соціального виховання, становлення та розвитку освітньої системи в Україні: О. Антонової, Л. Березівської, В. Виноградової-Бондаренко, Н. Гупана, Н. Дічек, М. Євтуха, А. Зінченко, І. Зязюна, О. Ільченко, О. Сухомлинської, В. Федяєвої, Л. Штефан, Л. Цибулько, М. Ярмаченка й ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проблематика історії дитячої безпритульності в Україні почала досліджуватися ще безпосередньо в ході подолання цього явища. Протягом тривалого історичного періоду й аж до сьогодні ця проблема тією чи іншою мірою вивчалася й аналізувалася. Проведений нами аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії

дозволяє виділити в ній декілька періодів, кожен з яких має свої особливості та характерні риси.

Мета статті. Систематизація та класифікація наукових праць із досліджуваної теми.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний словник визначає історіографію як нову історико-педагогічну дисципліну (що вивчає історію розвитку історико-педагогічного знання), яка ще формується, але перші історіографічні дослідження історико-педагогічного характеру (В. Роднікова, О. Селіхановича, К. Харламповича), що аналізували наявні праці з окремих історико-педагогічних питань і робили спроби прослідкувати розвиток історико-педагогічної науки, з'явилися на теренах України ще в ХІХ ст. Тому історіографічний аналіз проблеми організаційно-педагогічних засад діяльності дитячих будинків в системі освіти України у 20-х – середині 30-х рр. ХХ ст. було здійснено з урахуванням періодизації становлення й розвитку вітчизняної історії педагогіки.

Власна періодизація проблеми дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності дитячих будинків у системі освіти України (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.) здійснена нами за принципом виокремлення трьох основних груп праць: 1) 1920–1950 рр. – період радянської історіографії

(активна робота системи соціального виховання на базі дитячих будинків України); 2) 1950–1990 рр. – період модерної радянської історіографії (функціонування дитячих будинків України за принципами «комуністичного суспільства»); 3) з 1990 рр. – період сучасної історіографії (оцінка діяльності дитячих будинків України зазначеного періоду).

Перший період радянської історіографії охоплює 1920–1950 рр. й характеризується значною кількістю праць із зазначеної тематики, особливо на першому її етапі (перша половина 20-х рр. – перша половина 30-х рр.). Історіографічні надбання цього етапу можна поділити на декілька груп. Перша група праць – це праці тодішніх працівників органів охорони дитинства, які мали швидше науково-популярний характер і пропагандистську спрямованість – привернути увагу державних і громадських установ до проблем дитинства.

Перші наукові праці із цієї проблеми з'явилися безпосередньо в ході її розвитку, що виключало можливість погляду з висоти часу й наклало відбиток на вивчення питання в цілому. Автори цих робіт найчастіше були учасниками подолання дитячої безпритульності, доповідачами на конференціях і нарадах з освіти. Аналізуючи досвід подолання дитячої безпритульності, вони зробили спробу визначити джерела, причини дитячої безпритульності, завдання й напрямки діяльності установ народної освіти. Історії становлення системи охорони дитинства в Україні та закордоном присвячені дослідження Д. Футера, С. Познишева, П. Люблінського, М. Гернета й Л. Василевського. У вивченні проблеми дитячої безпритульності важливе значення мають праці А. Макаренка, Н. Крупської, В. Сороки-Росинського, А. Залкінда.

Надзвичайну роль у вивченні проблеми дитячої безпритульності відіграють праці відомих педагогів А. Макаренка й Н. Крупської. Н. Крупська у своїх працях багато уваги приділяла проблемам дитячої безпритульності, вивченню причин, які її породжують, намагаючись визначити соціальні корені досліджуваного явища. Вона суворо засудила підхід до безпритульних як до морально дефективних дітей, зазначаючи, «що є зацьковані, озлоблені, замучені, хворі діти, але немає морально дефективних» [5]. З іншого боку, вивчаючи цю тему в історичному аспекті, слід ураховувати посаду, яку тоді обіймала Н. Крупська (заступник наркома освіти), і вплив, яким вона користувалася як дружина керівника держави. Це, вочевидь, означало, що обсяг інформації, якою володіла Н. Крупська, був більшим за знання звичайних працівників системи охорони дитинства, як більшими були й можливості врахування її думки під час прийняття рішень.

Початок 30-х рр. ХХ ст. виявився переломним для історико-педагогічної науки. Суспільні науки, обравши «марксистсько-ленінську методологію», зазнали ідеологічної уніфікації, утративши

принципи об'єктивності, історизму. У статтях М. Семашка висвітлювалася необхідність «типізації дитячих установ», тобто їх підпорядкування різним органам державної влади, роль місцевих рад у подоланні «дитячої безпритульності й бездоглядності» [6, с. 17]. М. Семашко, будучи наркомом охорони здоров'я РСФРР, визнав важливу роль «радянської громадськості», але не відреагував на ліквідацію відповідних товариств. Публікації початку другої половини 30-х рр., яких виявилось обмаль, лише актуалізували саму проблему ліквідації безпритульності, але в них був відсутній аналіз її причин, форм прояву, соціальних аномалій.

Лише в повосенний період відновилося наукове дослідження історії боротьби з дитячою безпритульністю. Так, дисертаційна робота С. Коваленка стосувалася історії виникнення й діяльності дитячих будинків в УСРР 1917–1929 рр. [1, с. 3]. Причини виникнення безпритульності у 20–30-х рр. минулого століття, окремі аспекти її подолання висвітлені в дисертаційних дослідженнях С. Чеха, С. Коваленка, П. Середи, А. Гусака, І. Діптан, Л. Тютюнник, В. Виноградової-Бондаренко, А. Зінченко.

Викликають інтерес твори представників української діаспори націонал-демократичного напрямку педагогічної думки – Г. Ващенко та С. Сірополка, де автори з критичних позицій показали причини й джерела дитячої безпритульності, звинувативши радянський уряд у її масовості.

Із другої половини 1930-х рр., коли радянською владою було офіційно визнано факт ліквідації дитячої безпритульності, а сама проблема визначена як «табу», різко зменшується кількість праць з означеної проблеми, а історіографія представлена лише роботами Я. Чаплигіна й С. Ейсмана [4, с. 350].

Зазначене вище дозволяє зробити висновок про те, що історіографія дитячої безпритульності, яка формувалася в першій половині 20-х – першій половині 30-х рр., представлена помітною кількістю праць. Більшість із них має інформаційно-пропагандистську спрямованість і не відзначається глибоким науковим аналізом і цілісністю сприйняття досліджуваної проблеми, але все ж можна констатувати, що саме в цей період були закладені підвалини наукового підходу до розроблення проблеми дитячої безпритульності.

Другий період модерної радянської історіографії охоплює 1950–1990 рр. і характеризується фактичною відсутністю серйозного наукового інтересу до теми. Це було зумовлене загальними тенденціями розвитку історичної науки в умовах тоталітарної держави.

Ситуація з вивченням історії дитячої безпритульності в країні дещо змінилася після закінчення Другої світової війни. Поштовхом до активного розроблення теми стала нова хвиля безпритульності після війни.

Варто зазначити, що саме із цього часу окреслена проблема стала об'єктом дослідження представників різних наук (історії, соціальної педагогіки, історії педагогіки, правознавства тощо). Сучасне історико-педагогічне дослідження має використовувати здобутки всіх цих галузей гуманітарного знання, щоб із максимальною повнотою відтворити цілісну й об'єктивну картину минулого.

Перші наукові напрацювання на рівні кандидатських дисертацій були зроблені на початку 1950-х рр. представниками педагогічної науки В. Іоновою, Г. Арнаутовим, С. Чехом. У своїх дослідженнях автори здійснили переважно аналіз педагогічних форм роботи з безпритульними дітьми в перші роки радянської влади.

Перше дисертаційне дослідження із цієї теми на українському матеріалі вийшло в 1954 р. С. Коваленко в контексті історичного досвіду боротьби з дитячою безпритульністю розглядає досвід виховної роботи в дитячих будинках республіки та показує їхню роль у подоланні дитячої безпритульності. Отже, проблема дитячої безпритульності в досліджуваній період розглядалася авторами переважно в психолого-педагогічному аспекті [2, с. 88].

Радянська історіографія 1960–1980-х рр. щодо історії боротьби з безпритульністю дітей представлена дисертаційними роботами О. Хмирьової, Н. Шишової, які написані на матеріалах РСФРР, але є концептуально однотипними, хоча хронологічні рамки охоплюють період до 1936 р. Виділяється роль і місце громадських організацій у боротьбі з явищем дитячої безпритульності. Документально-джерельну базу становлення добровільних товариств у СРСР 1917–1936 рр. досліджувала Т. Коржихіна, яка показала особливості взаємовідносин держави й громадських об'єднань, виконання ними функцій державних органів [1, с. 4].

Для історіографії 70–80-х рр. ХХ ст. на теми проблем боротьби з безпритульністю дітей характерна концепція «соціалістичного оптимізму», тобто висвітлення соціальних відносин у контексті суцільної турботи партії й уряду про дітей.

Історіографічна спадщина у 1950–1970-х рр. (дисертаційні дослідження педагогічного й історичного напрямків). У працях представників педагогічних наук Г. Арнаутова, В. Іонової, З. Карамішевої, С. Коваленко, О. Русанової, П. Середи й С. Чеха поряд із багатим фактичним матеріалом акцент зроблено на висвітленні ролі комуністичної партії в процесі подолання дитячої безпритульності [8, с. 112].

Отже, у другій половині 1950-х і до 1990-х рр. тема дитячої безпритульності стала предметом історичних наукових досліджень. Саме в цей час з'являються й праці, які присвячені вивченню досвіду подолання дитячої безпритульності на теренах України. Головним недоліком, що був характерний для всіх праць цього періоду, як уже зазначалося вище, є вивчення проблематики

дитячої безпритульності через призму ідеології комуністичної партії. Безумовно, усі автори були залучені до вивчення історії через державно-партійні науково-дослідні та науково-освітні заклади й установи, тому досить спрощено висвітлювали процес подолання цього соціального явища.

Третій період розвитку історіографії дитячої безпритульності зазначеного періоду розпочався на початку 1990-х рр. і триває до сьогодні. До наукового обігу вводяться нові архівні документи, свідчення очевидців, матеріали преси, що довгий час знаходилися у спецфондах. Усе це створило відповідну наукову базу для критичного переосмислення історії України 1920–1930-х рр. узагалі й процесу подолання дитячої безпритульності зокрема. Саме в цей час з'являються роботи, де зазначена тема досліджується в руслі інших, більш широких проблем, а згодом стає об'єктом спеціального вивчення. Серед широкого загалу наукових праць із питань соціальних змін і політичних процесів у 1920–1930-х рр. в Україні слід відмітити роботи С. Кульчицького, В. Даниленко, Г. Касьянова, Ю. Шаповала, І. Біласа, Є. Юрійчук, у яких на основі численних архівних матеріалів розкривається трагедія українського народу в період Голодомору 1932–1933 рр. і під час масових політичних репресій.

Крім того, з'являється низка статей, які були присвячені різним аспектам становища дітей і подолання дитячої безпритульності в цей період. У них уперше в Україні зроблено спробу об'єктивно та неупереджено розглянути діяльність державних органів ліквідації безпритульності в період голоду 1921–1923 рр. і Голодомору 1932–1933 рр., вирішити деякі концептуальні проблеми дитячої безпритульності.

Певний внесок у розроблення цієї проблеми зробили зарубіжні автори. Серед праць зарубіжної україністики найбільшу увагу привертає праця Р. Конквеста «Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор», в якій автор поряд з іншими проблемами розглянув і становище дітей України під час Голодомору 1932–1933 рр.

Історичні й історико-педагогічні аспекти подолання дитячої безпритульності в Україні 20-30-х рр. висвітлювали німецькі дослідники, особливо представники марбурзької наукової школи – Л. Фрьозе, Г. Хілліг, З. Вайтц.

Праці Г. Хілліга стосуються переважно проблем організаційно-педагогічної діяльності Макаренка в умовах сталінщини. Одна з його перших статей, яка вийшла в СРСР у 1990 р., висвітлювала проблему взаємин педагога й НКВС, тобто роботу в комуні ім. Дзержинського та в структурних підрозділах НКВС УСРР. Доповнена версія згаданої статті вийшла в черговому номері «Opuscula Makarenkiana» [7]. У 1998 р. Хілліг опублікував окрему книгу, але в серії марбурзької лабораторії, присвячену з'ясуванню суперечливих сторінок біографії педа-

гога-письменника в період «великого терору». Серія видань «Opuscula Makarenkiana» виходила двома мовами – російською та німецькою.

Вивчення причин виникнення дитячої безпритульності в Україні 1920–1930-х рр. ХХ ст., судячи з історіографічного огляду наукової літератури, відбувалося нерівномірно, ураховуючи вихід книг, появу теоретичних статей, захист дисертацій. Найбільш плідними виявилися 1920-ті рр., протягом яких з'являлися монографічні дослідження з питань соціального виховання, теорії вивчення дитячого колективу, соціальних причин безпритульності, її подолання та соціально-правової профілактики.

Висновки. Таким чином, сучасна історична наука приділила певну увагу розробленню теми на матеріалах України. У ході соціолого-правових досліджень проблема була розглянута на теоретичному рівні (причини, суть і форми безпритульності), було проаналізовано досвід подолання дитячої безпритульності в європейських країнах і в Радянському Союзі тощо. У цілому проблема дитячої безпритульності залишається до кінця не розробленою. Такі ключові питання, як роль і місце громадських об'єднань і організацій у боротьбі з дитячою безпритульністю, особливості подолання дитячої безпритульності у другій половині 30-х рр. ХХ ст., діяльність органів ГПУ-НКВД у подоланні дитячої безпритульності залишаються поза увагою дослідників. Відсутні комплексні узагальнення щодо проблем становлення та діяльності системи охорони дитинства взагалі та проблем дитячої безпритульності в Україні у 1920–1930 рр. зокрема.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Виноградова-Бондаренко В. Виховання безпритульних дітей в Україні в 20-х роках ХХ століття: автореф дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». К., 2001. 20 с.
2. Гринько Г. Соціальне виховання дітей. Мало-відомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Березівська та ін. К.: Наук. світ, 2003. С. 250.
3. Зінченко А. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: дис. ... кандидата істор. наук 07.00.01. О., 2001. 189 с.
4. Коробова Л. Історіографія дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності дитячого будинку у системі освіти України (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.). Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І. Шоробура. Хмельницький: ХГПА, 2013. Вип. 15. С. 350.
5. Крупская Н. Вопросы беспризорности (речь на открытии Московской конференции по борьбе с детской беспризорностью). Педагогические сочинения. Т. 2. М., 1958. С. 169.
6. Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності: Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 31.05.1935 р. КПРС в резолюціях. Т. 5. К., 1980. С. 200.
7. Хиллиг Г. Макаренко в год «большого терора». Opuscula Makarenkiana. Nr. 21. Marburg, 1998. 100 с.
8. Федяєва В. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ – ХХ століття): монографія. Херсон: Видавництво ХДУ, 2011. 215 с.